

Úvodem k monotematickému číslu „Instituce genderu a gender institucí“

Analytická kategorie genderu pomalu zakotvila v české sociologii jako standardní téma článků v sociologických časopisech. V rukou držíte již druhé letošní číslo *Sociologického časopisu*, které explicitně definuje gender jako klíčový sjednocující prvek publikovaných analýz. Ač se podařilo jistou roztržičnost relevantního sociologického poznání v dané oblasti zastřešit stránkami klíčového českého sociologického časopisu letos hned dvakrát, a nabídnout tak pohledy sociologie genderu také tematickým „outsiderům“, monotematicčnost čísla nepředznamenává monolitčnost výkladu jednotlivých autorek (v tomto čísle s výjimkou recenze bez autorů) a pochopitelně ani jednoznačné „řešení genderové otázky“ v české sociologii pro letošek, natož jednou pro vždy.

Naší snahou bylo připravit vyvážené tematické číslo, jež by reflektovalo diverzitu a oborovou pluralitu a naznačilo provázanost genderových analýz. Původně jsme zvažovaly, ještě se spoluautorkou koncepce monočísla a v samých začátcích též spolueditorkou Gerlindou Šmausovou, obsahově třídit příspěvky podle toho, zda se týkají instituce genderu nebo výzkumů genderu institucí. Na mne nakonec zbylo v úzké a velmi obohacující spolupráci s Markem Skovajsou, dnes už v zaslouženém šéfredaktorském důchodu, posoudit relevanci zaslaných statí pro tyto dvě zvolené nosné linie. „Instituce genderu“ navozují odpovědi na otázky konceptualizace a způsoby ustavování genderu ve vědě. Jeho využitelnost jako analytické kategorie zahrnuje epistemologickou rovinu v podobě feministické kritiky normativní (androcentrické) vědy, která svým obsahem patří do druhé linie čísla – do „genderu institucí“. Ten představuje komplementární, především empirické uchopení genderovanosti sociálních institucí, mechanismů reprodukce struktur a sociálního jednání.

A tak v souladu s koncepcí čísla najdete mezi úvodními statěmi dva texty. Mariana Szapuová v článku s názvem „Rod vo vede: teoretické perspektívy a ich uplatnenie vo výskume“ tematizuje gender v rámci teorie poznání. Definuje vědu jako androcentrickou, genderovanou instituci a zajímá se o roli aktérů v ní. Konkrétně vztahuje podmínky žen-vědkyň a výzkumy o ženách ve vědě k feministickým filozofickým perspektívám, které představuje jako užitečný nástroj snah porozumět situacím, jimž ženy ve vědě dennodenně čelí. A naopak, konkrétními ilustracemi situací žen ve vědě pomáhá definovat epistemologický rámec pro vymezení genderovanosti vědy. Článek „Genealogie manželství“ americké autorky Sharon Marcus pak dokládá, provokativně i na české poměry, konvenčně vykládané jako v oblasti sexuality liberální, že vývoj instituce manželství nelze nutně interpretovat jen jako heteronormativní historii institucionalizovaných vztahů ženy a muže. Ustavení manželství jako instituce genderované jen jedním velmi specifickým způsobem je výsledkem historického procesu. Sharon Marcus

nejen že poutavě líčí žitá partnerství žen, nazývaná „manželstvími“, ale navíc je nachází ve viktoriánské Anglii. Tím přesvědčivě narušuje stereotypy o pruderitě a upjatosti tohoto období, v němž touhy družek byly soudobou společností uznávány a jejich svazky podporovány klíčovými sociálními institucemi: rodinou, státem i církví. Navíc autorka textu nachází prvky, jimiž tehdejší „ženská manželství“ dokonce inspirovala vyjednávání politiků a sociálních myslitelů o reformě rodinného zákona. „Ženská manželství“ jako sociálně uznávané a legalizované svazky existující v Anglii druhé poloviny 19. století staví Sharon Marcus do ostřejšího rozporu s definicí homosexuality století dvacátého, které ji vymezuje jako něco tajného, stigmatizovaného/stigmatizujícího a asociálního.

Oba texty uvozující monotematické číslo „Instituce genderu a gender institucí“ naplňují ambici provázat empirické a teoretické analýzy genderu způsobem, jenž potvrzuje komplexitu hierarchických úrovní sociálního řádu [Harding 1986] – od jednání individuálních aktérek a aktérů, kteří své životní dráhy poměrně flexibilně přizpůsobují vnějším (genderujícím) podmínkám, přes dělbu práce, jež je institucionalizovaná jako genderovaná nejen ve sférách trhu práce, ale i rodiny a v dalších prostorech sociálního jednání. Takzvaná ženská práce nebo ženský způsob práce jsou pak zasazeny do roviny symbolického řádu, třetí a dle Sandry Hardingové nejrigidnější úrovně genderovanosti světa, v níž přiřazujeme a oklešťujeme pestré vzorky jednání aktérů do předem připravených škatulek – do duální artikulované podoby. V ní je jednoznačné, jaká symbolická hodnota je přiřazena androcentrickému statu quo (Pierre Bourdieu jej přesvědčivě vylíčil v *Nadvládě mužů* [Bourdieu 2000]) a jaká zbývá na alternativy v podobě nonsensů, jako jsou „ženy ve vědě“ nebo „ženská manželství“.

Dále číslo představuje pět výzkumných statí, jejichž autorky zdatně a s přehledem rozvíjejí nastolené téma ustavování a re/produkce genderu. Iva Šmídová nabízí hlavní východiska a analytické poznatky ze sekundárních analýz genderovaného procesu volby vzdělání s ohledem na budoucí povolání a předjímanou náplň životní dráhy. Její článek „Genderovaná volba práce: statusové šance a vzdělávací rozhodovací strategie“ dále navrhuje odpovědi na otázku, jak se zajišťuje koherence strukturních genderovaných očekávání s individuálními životními drahami. Ve vzdělávacím prostředí jako čtenáři zůstanete i s textem „Školní třída pod genderovou lupou“ od Lucie Jarkovské. Autorka nabízí plastický obraz nerovností z mikrosvěta každodenního vyjednávání a re/produkce genderu v jedné třídě základní školy. Gender z její statí jednoznačně vystupuje jako strukturující princip (univerzum, řád) a ne jako atomizované charakteristiky dvoupohlavních jedinců. Text Jarkovské je inspirativní také z hlediska ustavování genderu jako analytické kategorie.

Mimo vzdělávací systém nás zavede analýza Radky Dudové „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v České republice“. Její příspěvek bourá normativní obraz rodiny a stereotypy spojené s rodinami, v nichž péči i práci zajišťuje jen jeden z rodičů, a to matka. Genderovaná instituce rodičovství, pro matky ikonicky spojená s péčí a pro otce se zabezpečením finančním, je v těchto

rodinách rozrušena. Sílu panujícího genderového řádu dokládá Dudová nejen na kritické ekonomické situaci osamělých matek, od nichž společnost očekává i nadále plné nasazení v pečovatelské a nově i práci na plný úvazek, ale také v konfliktu těchto dvou ideologií genderově symbolicky odděleného výkonu, jenž v případě strategií obživy rodin samoživitelek často nenabízí příběh se šťastným koncem.

Politiky rovných příležitostí u nás nebo v Evropské unii představují téma v souvislosti s genderovými analýzami tak často omílané, že už se pro samou nudu nedá číst. Pokud ovšem nejsou uchopeny inovativním způsobem, jako třeba ve stati Martiny Kampichler „Politiky genderové nerovnosti mužů a žen v Evropské unii z hlediska analýzy rámců“. Zdravě kritický odstup od obsahů klíčových politických dokumentů a inspirující – a pro českou sociologii novátorská – metodologie „analýzy rámců“ tvoří z článku Kampichler užitečný nástroj pro zkoumání genderovaných institucí státních či evropských politik. V neposlední řadě text razí terminologii z této analytické oblasti pro českou sociologii z domácích zdrojů zatím nepokrytou.

Číslo uzavíráme obloukem zpět k inspiraci feministickou filozofií jako v úvodní stati Mariany Szapuové. Zdeňka Kalnická ve svém textu nabízí feministickou kritiku filozofického kánonu prosazovaného při výuce filozofie v České republice. Činí tak jednak zasazením genderovanosti, a tedy androcentismu euro-amerického filozofického kánonu, z něhož české prostředí nijak nevybočuje, do rámce feministické kritiky vypracované historičkami filozofie, jednak prezentuje výsledky vlastního výzkumu českých učebnic filozofie. Výsledky analýzy poukazují na mechanismy, jež se podílejí na udržování statu quo androcentrického filozofického kánonu.

Monotematické číslo „Institute genderu a gender institucí“ chce poukázat na provázanost obou konceptů – a tedy teorie i empirie – ve společenském životě i vědecké praxi a v neposlední řadě představit a připomenout koncept „genderovaného univerza“ Sandry Hardingové [Harding 1986], který s oblibou a explanační přesvědčivostí užíváme jak při genderových analýzách, tak při výuce v kurzech genderových studií. Ambicí čísla je přispět k systematickému přehledu dnes již v České republice etablované akademické disciplíny, jež komplexně pokrývá zkoumané sociologické téma, a zároveň otevřít prostor pro následnou diskusi na stránkách dalších čísel *Sociologického časopisu*. Sociologická genderová studia totiž nastolují a představují epistemologickou výzvu ku prospěchu celé současné sociologické vědecké praxe. Uvítám proto, když Vás, vážené čtenářky a vážení čtenáři, některý z článků v tomto čísle k diskusi přiměje.

Iva Šmídová

Literatura

- Bourdieu, Pierre. 2000. *Nadláká mužů*. Praha: Karolinum.
Harding, Sandra. 1986. *The Science Question in Feminism*. New York: Cornell University Press.